

Jankováci rácok vallomásai

BÁRTH JÁNOS

A Bácska legészakibb fekvésű helysége, Jánoshalma, manapság magyar népességű nagyközségnek számít. Magyar volt a XIX. században is, amikor mezővárosi rangot élvezett. Mindez természetesen látszik, hiszen 1731-ben magyar faluként települt újjá. Ha a XVIII. századi nagy népmozgás áradatában elszórtan keveredtek is más nyelvűek az új lakosok közé, azok hamarosan feloldódtak a magyar többségben.

Ennek ellenére Jánoshalma magyarosítással kapta mostani nevét 1904-ben korábban hivatalosan Jankovácznak, a nép nyelvén Jankó-nak hívták. A Jankovácon lakókat jankai-ként emlegették.¹

A Jankovác név valamikor a török időkben keletkezett, amikor az elpusztult középkori magyar Csószapa, illetve a mai Jánoshalma helyén kisebb-nagyobb tartóssággal délszláv nyelvű csoportok telepedtek meg.² A XVI. században valószínűleg görögkeleti vallású szerbek éltek Jankovácon, akiket 1958-ban más helységek szerbjeivel együtt Esztergom környékére telepítettek. A XVII. században és a XVIII. század elején római katolikus délszlávok, valószínűleg bunyevácok laktak Jankovác földjén, akiket a történeti források a szerbekhez hasonlóan rác-ként emlegetnek.

Jánoshalma történetének kutatói³ a lehetőségekhez képest feltárták és nagyvonalakban bemutatták a jankováci rácság sorsát. Kutatásaikból tudjuk, hogy 1686 őszén, a török alóli fölszabadulás idején Jankovác rác népességének többsége a jankováci vár („jankofdsa palánka”⁴) törökjeihez hasonlóan délre menekült. A bunyevácok maradékát a Rákóczi szabadságharc tette próbára. Közülük sokan ekkor keltek útra. Egy részük Szabadkára költözött.

1 Gúnyos értelmű a „*Jankai csikos hasú*” kifejezés. A jánoshalmiakat titulálták így a környező helységekben. A Jankó helységnév a nemzetiségek nyelvében is élt. Erre utal pl. egy császártöltési gyermekmondóka kezdősora: „*Amal pen e Janka fara*” (Einmal bin ich nach Janka gefahren) (Szerző gyűjtése 1965-ben).

2 Allítólag Csószapa mellett már a XV. században előfordult Jankószállás helységnév, amely a korabeli földesúr, Hunyadi János nevére vezethető vissza. (Karsai Ferenc: Jánoshalma története az őskortól 1849-ig. H. n. 1974. 25. p.)

3 Rapp Jakab: Jánoshalma története. Bp. 1927. — Karsai Ferenc: Jánoshalma története az őskortól 1849-ig H. n. 1974.)

4 Evlia Cselebi török világotató magyarországi utazásai. 1660—1664. Ford: Karácsony Imre Bp. 1908. 214. p.

Néhány rác család azonban még a Rákóczi szabadságharc után is lakott Jankovácon. Az 1715-ös országos összeírás idején az alábbi családfejeket vették számba a faluban: Martin Pansity bíró, Ilia Percics, Czviyo Mamusity, Franya Ivankovics, Marko Pansity, Miatt Bundics, Nikola Kulis, Lugin Becsula.⁵ 1715 és 1720 között azonban ezek a családfejek is eltávoztak háznépükkel együtt. Az 1720-as országos összeírás idején Jankovác már pusztá volt és felsőszentiváni rácok árendálták. Pusztai álmából 1731-ben, magyar telepések munkája révén serkent újra faluvá.

A következőkben néhány adalékot kívánunk szolgáltatni a rác Jankovác utolsó évtizedeinek életéről. Az adatok egy határper tanúvallomásaiból valók. A per célja az volt, hogy megállapítsák a Jankováccal határos Kéles (akkoriban Kélos, Kélös, de leginkább: Köles) pusztá határait. A tanúvallomások többségét 1735-ben vetették papírra. Négy vallomás egy évvel korábban, 1734-ben hangzott el.⁶ A perben egy kivétellel olyan rác tanúkat szólaltattak meg, akik valaha Jankovácon laktak és ezért jól ismerték Kéles határait.⁷

Összesen nyolc jankai eredetű rác tanú tett vallomást.

1734-ben:

Markus Jelasics, 80 éves, bajai
Gabriel Vuczovics, alias Csorvai, 60 éves, bajai
Szecska Szobota, alias Szveka Sztarocz, 63 éves bajai
Alexander Gabrielovics, 43 éves, bajai

1735-ben:

Georgius Gyukics, 56 éves, szentiváni
Miat Bundics, 60 éves, almási
Elias Pataricza, 53 éves, szentiváni
Georgius Kuluncsics, 40 éves, csávolyi

Az első négy tanú vallását nem jegyezték föl. Feltételezhető azonban, hogy katolikusok, vagyis bunyevácok voltak. Az 1735-ben vallomást tevő négy tanú a római katolikus hitet követte.

Az 1734. évi vallomások egyszerűbbek, rövidebbek. Az 1735. évi tanúk bővebben, hosszabban beszéltek. Igaz, több kérdésre is kellett felelniök.

5 OL. Filmtár. 3122. Lact. CC. 2. Bács megye. Pag. 49. A neveket a saját olvasatom szerint közlöm, amely némileg eltér a 3. jegyzetben említett szerzők olvasataitól.

6 KÉL. II. Hp. DN. 39. — A per beleilleszkedik abba a nagy persorozatba, amely a kalocsai érsekség és a Czobor, illetve a Grassalkovics uraság, más szóval a kalocsai és a bajai uradalom között folyt a XVIII. század első két harmadában. (A perek gazdaságtörténeti, néprajzi tanulságaira lásd Bárt János tanulmányát „Földművelés és állattartás a Bácska északi határvidékén a XVIII. században” címmel a Cumánia VIII. kötetében. Kecskemét, 1985) — Kélest illetően a persorozatnak két csúcspontja volt: 1734—35 és 1768—69 tájéka.

7 Alexander Gabrilovics nem szólt arról, hogy Jankovácon lakott volna. Csak azt említette, hogy bérelte Jankovác földjét.

A nyolc megidézett tanú közül az almási Miat Bundics az egyetlen aki szerepelt az 1715. évi országos összeírás jankováci névsorában. Ő valószínűleg az utolsók között hagyta el Jankovácit. A többi tanúk már 1715 előtt új lakóhelyet kerestek maguknak.

Alábbiakban szószerint idézzük a vallomásoknak azokat a mondatait, amelyekben a tanúk a maguk jankováci eredetéről szóltak és ezáltal megvillantották Jankovác viszontagságos sorsát is a XVII—XVIII. század fordulója tájékán.

Márkjus Jelasics, 80 é. (Baja)

„Gyermekségüktől fogva még Érsek Újvár meg vételekor is és az előtt, az után is egész Buda meg vételéig összeve mint egy harmincz negyven esztendeig Jankon lakván...”

„... akkor üdőben ezen Pusztát (értsd: Kélest! — B. J.), arenda formában Jankó akkori militaris hely az Töröktül birta” (12. p.)

Gabriel Vuczkovics 60 é. (Baja)

„Jankón születvén a fátens, jól tudja, hogy valamint oculariter meg mutatta, Török ideieben úgy birattatott Köles Praediumnak határa, jól lehet... még akkor Gyermek volt, de az Attyátul, a ki is ugyanott Jankón született és sokáigh ott is mint jó marhás Gazda lakott, sokszor el hordoztatott az oculata szerint meg járt határokon...” (12—13. p.)

Szecska Szobota, 63 é. (Baja)

„Jankón születvén az fatens, egész Buda meg vételéig ott is lakván.” (13. p.)

Alexander Gabrielovics, 43. é. (Baja)

„Ezen a pusztán a fatens arendában bírván ez előtt mint egy hét, nyolc esztendőkkel.” értsd: Kélest! B.), (13. p.)

Georgius Gyukics, 56 é. (Szentiván)

„... Az Fatens három Esztendős korátul fogvást Jankovácson nevelkedett, az egész kuruc háborúig ottan... lakott, azután pedig Sz. Iványra transferálván lakását, megint azon Jankovácson, mint Pusztát arendában birta mind addig, valameddig ezen mostani lakosok ennek előtte öt esztendővel meg nem szállották volna.” (41. p.)

Miat Bundics, 60 é. (Almás)

„... az Fátens utolsó Kurucz háború előtt 20 esztendeig Jankovácson lakott, s többire ottan nevelkedett, szántó s vető és marha őrző pásztor lévén...” (42. p.)

Elias Pataricza, 53 é. (Szentiván)

„Utóbbi Kurucz háború előtt 27 esztendeig Jankovácson lakván és „szántó vető ember lévén.” (43. p.)

Georgius Kuluncsics, 40 é. (Csávoly)

„Kurucz háború előtt eöt Esztendővel Jankováci faluban lett ez világra a Fátens és mivel öt esztendős korában azon háború által az egész falu ell széledett és el szaladott, azon okbul, meddig légyen Köles névű Pusztátul Jankováci határ, bizonyosan nem tudgya, ha nem a midőn Há-

borúságnak vége lett és a Fatens Szentiványra jött lakni, akkoron Jankovácztot őt esztendeig arendában birta, azon alkalmazossággal maga Battyaitul hallotta" ... hogy hol van Köles és Jankovác határa. (44. p.)

Az idézett vallomásrészletek az egyéni sorsok megismertetése mellett árulkodnak Jankovác és környéke sorsfordulóiról is. Néhány tanúnak még a török időkről is volt mondanivalója. Máskor a XVII. század végének és a XVIII. század elejének mozgalmas világát idézték előszere-ttel. Tanulságos az a vallomás, amelyben a 80 éves tanú elmondja, hogy a jankováci rácok Kéles területét hajdan a törököktől árendálták. A val-lomások beszámolnak a Buda visszavétele utáni és a Rákóczi szabad-ságharc idejére eső menekülésekről. Azok a tanúk, akik a török idők vé-gén hagyták el Jankovácot, Baján telepedtek le. A kuruc háborúk alatt délre menekülő jankaiak a harcok elmúltával Szentivánon találtak ma-guknak újabb lakóhelyet. Az 1715 után elköltöző Miat Bundics Almásra került.

A magyar történeti irodalomból és levéltári forrásokból jól ismert, hogy a XVI—XVIII. században az elpusztult vagy elhagyott falvak hatá-rát legtöbbször azok a helységek bérelték és használták, ahova az elha-gyott falu népe menekült. Általában maguk a régi lakók „élték” hajdani falujuk földjeit. Erre szép példát láthatunk a fenti vallomásokban, ahol két tanú is elmondta, hogy Szentivánra települése után árendálta és hasz-nálta az elhagyott Jankovác területét.

Helytörténeti szempontból fontos, hogy több tanú is megemlékezett a Jankováctól északnyugatra, Hajóstól pedig délre fekvő Szentgyörgy faluról, amelynek népe a XVII. század végén árendálta Kélest. Arról a Szentgyörgyről van szó, amelyet a XVIII. században már pusztaként is-mertek és a legújabb időkben a hivatalos szóhasználatban Hajósszent-györgyként emlegettek. A mai Szentgyörgy puszta területe a középkor-ban jelentős falu határa volt, amelyet Orbágysszentgyörgynek neveztek. 1560-ban a falut még magyar népesség lakta, 1580 táján azonban már délszlávokat találtak itt a török összeírók.⁸ A kélesi perben emlegetett XVII. század végi szentgyörgyiek is valószínűleg rácok voltak, akik jan-kováci társaikhoz hasonlóan a háborús időkben délre húzódtak. Egy ré-szük bizonyára Bajára került. A per kérdésfeltevésében emlegetnek egy Csekis nevű „most bajai, akkor pedig (1695) Szent Györgyi” lakost. A vá-laszok egyikében megismerjük „ipát” is, aki Szentgyörgyön élt és a Prió névre hallgatott. Ő és szentgyörgyi társai tanúsították 1695 táján a kalo-csai érsekség Cserei nevű tiszttartójának jelenlétében Kéles és Jankovác határvonalát.

Alábbiakban idézzük Georgius Gyukics 56 éves jankováci eredetű szentiváni lakos 1735-ben tett vallomásának egyik részletét, amelyben szó esik a Kélest birtokló Szentgyörgy faluról és Cserei tiszttartó 1695 táján véghezvitt határkielöléséről egyaránt:

„Jól emlékszik a Fátens, mert maga is jelen volt, hogy ennek előtte circ. 40 esztendővel, midőn tudniillik Kölessel contermináló és Kalocsa-i érsekséghez tartozandó Szent György névű helységh Köles Pusztát birta volna, a fátens pedig, mint Jankováczi lakos, Jankovácztot, akkor sok vil-longások és vissza vonyások emlegett lakosok között estek, ugyanazoknak compositoijara Kalocsa Érsekségnek Cserei névű Tisztartója bizonyos tanúkkal ki gyűtt, mely Tanúk között Bajai Csekics névű Rácznak az

Ipa Prio nevő jelen volt, ugyan akkor említett Tisztartó azon bizonyosságoknak hitek után való vallására el intézte és meg mutatta, meddig legyen szabad Jankováciaknak magok határát és meddig Szent-Györgyieknek kölesi földet élni, a mintis azután mindenkor minden villongás és veszedés nélkül a szerént bírták . . .” (42. p.)

A jankováci rácok, miként a környék többi délszlávjai, a XVII. század végén és a XVIII. század elején elsősorban állattartásból éltek. Saját szükségletükre azonban földet is műveltek. Valószínűleg szabad foglalkással vették használatba a jól termő laposokat. A kélesi per több tanúja is emlegette, hogy jankováci lakosként a határban szántott. Tanulságosak az alábbi megfogalmazások is: „szántó s vető és marha őrző pásztor lé vén” (42. p.), „a Fátens szántó és ökör őrző vala” (44. p.) stb. A jankováci rácok elsősorban a Szent-Kata nevű határrészen szántogattak. Elhagyott, parlagon maradt hajdani szántóikat 1735-ben „Szent-katai régi szántóföldek” megnevezéssel illették. Egyébként szántásaikra hivatkozva több tanú is igyekezett bizonyítani, hogy Szentkata nem különálló pusztá, hanem a jankováci határ része.⁹

Figyelemre méltó Miat Bundics vallomásának következő mondata: „. . . az ő Szűrűje, melyet Jankovácon laktában tartott, Szentkata és Köles között volt”. (42. p.) A szűrűnek nevezett telephely szállásféle lehetett a két pusztá határán a XVII—XVIII. század fordulóján. Neve arra utal, hogy hasznosításában a földműveléshez kötődő szemnyerő funkció dominál.

Ugyancsak felkeltheti érdeklődésünket a 60 éves Gabriel Vuczkovics egyik mondata „Vrznják nevű Dombon szállások vala”. A vallomástevő a török időkre emlékezett, amikor még gyermek volt. Megjegyezte azonban, hogy már az apja is Jankovácon született és ott „mint jó marhás Gazda lakott”. A sok állattal rendelkező Vuczkovicsoknak tehát a XVII. század második felében szállásuk volt a Jankováci határ egyik homokdombján, amelyet valószínűleg ugyanúgy használtak, mint az alföldi mezővárosok határában a magyar tanyák őseit. (13. p.)

8 Vass Előd: Kalocsa környékének török kori adóösszeírásai. Kalocsai Múzeumi Dolgozatok. 4. Kalocsa, 1980. 118., 171. p.

9 „Szentkata felől pedig, a’ ki mindenkor Jankováczal egy határ gyanánt tartott, attul soha nem is különböztetett, azt valja . . .” (Elias Pataricza, 53 éves). (44. p.)

